

GILBERT MURRAY:

Har vi glömt Åland?

Vid krigsutbrottet 1 september 1939 mobiliserade I 1, mitt regemente. Jag visste att mitt förband inrymde ett stort antal kärror och hästar. I materielförrådet möter jag mitt unga livs största överraskning. Där fanns inga kärror, inga seldon, "Vad nu då?" Förrådsmanen svarar: "Ni skall inte ha några sådana. Ni skall bara ha lastbilar. Vet inte löjtnanten att han skall till Åland?" Det visste inte löjtnanten.

Regementets mobilisering (liksom även I 14:s i Gävle) var 1939 i detalj upplagd för insats på Åland; detta långt innan det politiska beslutet om ett gemensamt svenskt-finskt försvar av ögruppen var fattat. En remarkabel militär framförhållning!

För oss äldre, som på 30-talet upplevde de heta debatterna om Åland, råder i dag en förvånansvärd tystnad. Glädjande nog har två böcker nu kommit ut, vilka behandlar Ålandsfrågan ingående; historieforskaren Bertil Stjernfeldts *Ålands hav och öar – brygga eller barriär?* (Marinlitteraturföreningen nr 72) och förre arméchefen C A Ehrensvärds *Dagboksanteckningar 1938–1957 (Samfundet för utg av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 16, Sthlm 1991)*. I den förra boken får vi en klarläggande översikt över öarnas historia och deras betydelse för vår egen. I den senare ges en mycket initierad inblick i det enorma arbete som under 1930-talet lades ned på att tillsammans med Finland säkra försvaret av Åland, på svenskt håll framför allt av herrarna Richard Sandler, C A Ehrensvärd och Erik Boheman.

Under vikingatiden var Åland med sina mer än 6 500 öar Skandinaviens mest tätbefolkade område, under stor-

maktstiden det svenska östersjöväldets mittpunkt. Slottsborgen Kastellholm och det mäktiga postkontoret i Eckerö minner ännu i dag om Ålands centrala läge mellan de båda "rikshalvorna".

Genom den av ryssarna i början av 1800-talet uppförda fästningen Bomarsund kom Ålandsöarnas strategiska värde att uppmärksammas i storpolitiken. Under Krimkriget förstördes fästningen sålunda av fransk-engelska styrkor. I fredsuppgörelsen 1856 enades de europeiska makterna om öarnas demilitarisering – det sk Ålandsservitutet. Året innan hade Sverige i "novembertraktaten" fått Englands och Frankrikes löften om stöd i händelse av ryskt angrepp.

Vid Finlands frigörelse 1917 blev situationen på Åland kritisk. Många intressen korsades. 40 000 ryska soldater fanns kvar. Finska skyddskårer agerade, så ock svenska frivilligförband. En revolutionär situation hotade. Våld och anarki började råda. Många ålänningar önskade återförening med Sverige. I "pacificeringssyfte" beordrades en svensk expedition att ingripa. Den omfattade huvuddelen av kustflottan samt en bataljon från Göta garde i Stockholm. För att utöva påtryckning på Ryssland landsteg även en tysk styrka stödd av två slagskepp.

Efter komplicerade förhandlingar och en folkomröstning, vilken uttalade sig för anslutning till Sverige, avstod svenskarna från sina anspråk. Åland tilldelades Finland. Inom Nationernas Förbund träffades 1921 en överenskommelse om att Ålandsöarna skulle vara neutraliserade och icke fick befästas – "borde för svenska folket och samtliga intresserade länder utgöra garanti för att Ålandsöarna aldrig komma att bli en fara ur militär

synpunkt". Överenskommelsen innebar även att ålänningarna skulle vara befriade från värnplikt.

Snart efter krigsslutet började funderingar på ett framtida svensk-finskt försvarssamarbete. Redan 1919 pekade Mannerheim på risken med ett obefäst Åland. Ledande statsråd accepterade samarbete mellan de militära staberna, bl a genom direkta förbindelser mellan finske generalstabschefen och den svenske försvarsstabskaptenen C A Ehrensvärd. Likaså godkändes planering för en svensk expeditionskår till Åland.

Mot bakgrund av 30-talets hotande utveckling framstod NF:s garantier från 1921 som alltmer otillförlitliga. Detta gav den nye försvarsstabschefen Olof Thörnells anledning att aktualisera försvaret av Åland. Kabinettssekreteraren Erik Boheman och utrikesminister Richard Sandler vanns för planen. Efter intensiva förhandlingar kom de bägge regeringarna överens om ett villkorligt försvarsförbund begränsat till skyddet av Ålandsöarna. Detta skedde i Stockholm i januari 1939, därav namnet "Stockholmsplanen". Enligt Sandler: "För att förebygga överrumplingar."

Sedan NF:s signatärmakter i maj 1939 gett sitt samtycke, lade svenska regeringen fram planen för ratificering i riksdagen. Sovjetunionen, som inte var signatärmakt, behövde inte tillfrågas. Likväl ställdes frågan. Svaret blev "nej". Sandler och hans finske kollega Erkko ville likafullt gå vidare, så dock inte hela svenska regeringen. Planen föll och i december 1939 även utrikesminister Sandler. På militär sida fortsatte dock Ålandsplaneringen. När Finland i fortsättningskriget slöt upp på den tyska sidan minskade ögruppens stra-

tegiska betydelse. Den besattes då av finnarna själva.

De historiska omdömena om Richard Sandler har skiftat. Många betraktar honom som den tidens mest klarseende svenske statsman, andra stämplar honom som nästintill äventyrare. Hade Finland undgått att bli indraget i kriget om planen satts i verket? Bl a Mannerheim trodde så.

Nationernas Förbunds konvention av 1921 om Ålands ickebefästade och neutralisering gäller fortfarande. I fredsfördraget 1947 mellan England/Sovjet och Finland fastställdes Ålands status i överensstämmelse med 1921 års konvention. Följaktligen utgör Åland fortfarande ett militärt vakuum utan värnplikt.

I dag har Finlands försvarsmakt självklart till uppgift att försvara Ålandsöarna. Eftersom inga militära enheter får finnas där i fredstid, ställs höga krav på den finska underrättelsetjänsten. Det gäller att inte komma för sent – men ej heller provocera tidigt. Är en sådan balansgång realistisk? Kan verkligen överrumplingar förebyggas?

På 30-talet var frågan om åländsk värnplikt föremål för intensiva överläggningar. Under ofärdstider har försvarsviljan alltid visat sig vara god. Frivilliga styrkor har improviserats. Motståndet bland ålänningarna för en i fredstid organiserad värnplikt har dock inte kunnat övervinnas.

I östersjöområdet är det i dag mycket som påminner om situationen efter första världskriget. På sikt råder dock en genuin osäkerhet. Det strategiska mönstret är ytterst otydligt. De baltiska staterna arbetar intensivt på att bygga upp egna försvarsstyrkor.

På sikt avteckna sig två "gamla" stormakter, Tyskland och Ryssland, vilka bägge besitta tillräckligt stora mänskliga och materiella resurser för att kunna utöva ett avsevärt inflytande i östersjöregionen. En framtida rivalitet dem emellan kan inte tänkas bort. I detta perspektiv finns det god anledning att inte glömma vår kanske allra närmaste granne, Åland — "en pistol riktad mot Sveriges hjärta" för att citera ett från Napoleon härstammande uttalande, som ofta hördes under vår egen 30-talsdebatt.

Med tanke på den oro ett värnlöst Åland väckte i både Finland och Sverige på 20- och 30-talet är dagens tystnad egendomlig. I all synnerhet som den tekniska utvecklingen mångfaldigt riskerna för "övertalning" — Sändlers oro redan på 30-talet.

Enligt FN-stadgan har varje stat rätt och skyldighet att värna om sitt territorium — något för ålänningarna och FN-medlemmen Sverige att tänka på. Den europeiska säkerhetskonferensens (ESK) 52 stater lär knappast kunna lämna några garantier. Det måste anses högst osäkert om någon av dessa stater kan komma till undsättning. Risken att råka i krig, kanske mot en med kärnvapen försedd motståndare, bedöms sannolikt vara alltför stor. Ett eget territoriellt försvar på Åland, t ex i form av ett hemvärn för försvar av samhällets nyckelpunkter, skulle därför utan tvekan skapa ökad trygghet på ömse sidor om Ålands hav. En betydelsefull fredsbevarande utbildningsinsats skulle här — liksom i Balticum — kunna utföras av övertaligt svenskt befäl.